

Flash Art

Czech & Slovak Edition

STŘEDNÍ A VÝCHODNÍ EVROPA

12

ISSN-CO 2539-7208

Súčasnú umenie jidiš

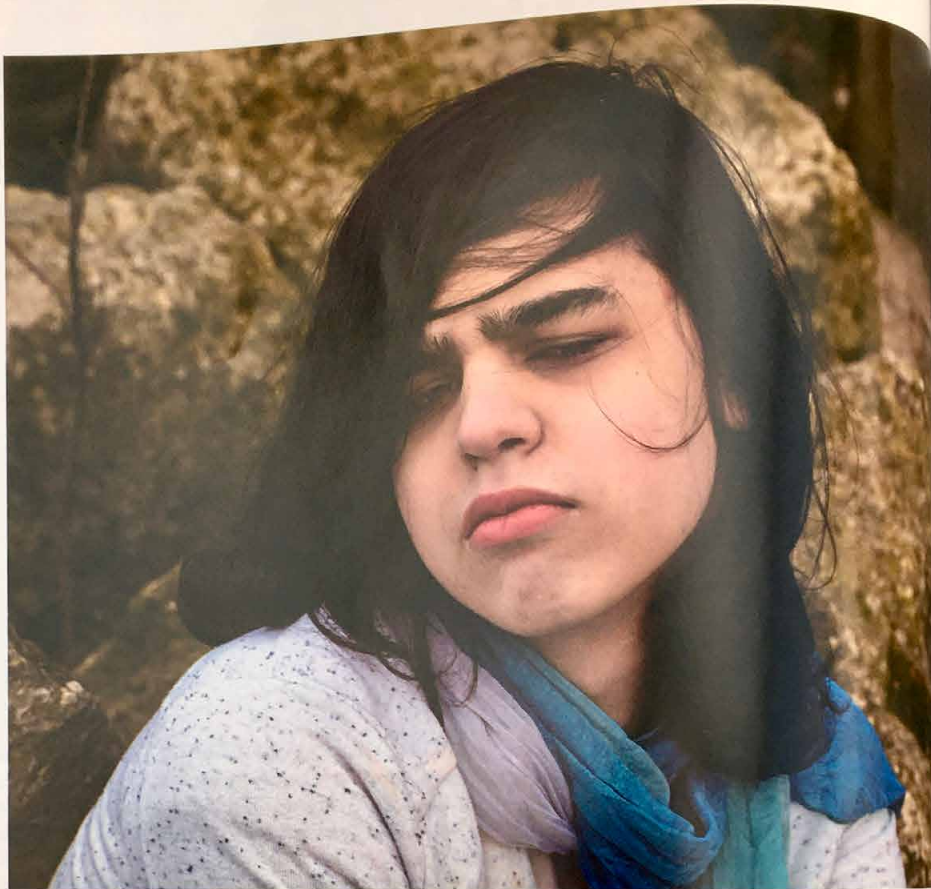
Yevgeniy Fiks

Približne od 70. rokov 20. storočia sa začala na mnohých, často neočakávaných miestach po celom svete rozvíjať nová a prevažne postvernakulárna kultúra jidiš (Jeffrey Shandler). Tento fenomén bol paralelou a zároveň pokračovaním prežívajúcej sekulárnej kultúry jidiš, ktorá vyšla z predvojnových intelektuálnych kruhov vo Vilniuse, Varšave, Moskve, New Yorku aj inde.

Túto novú kultúru jidiš vytvárala po-vojnová generácia židovských aj nežidovských umelcov a akademikov, ktorí často (znovu) objavovali a (znovu) spoznávali jazyk jidiš a využívali ho na produkciu kultúry – prevažne hudbu, divadlo a literatúru – ako médium a/alebo odkaz. Tento smer dozrieval v ére *politiky identity* v dekádoch na prelome 20. a 21. storočia. Avantgarda tejto novej kultúry jidiš je postmoderná, hybridná, progresívna, humanistická a bezhraničná. Nová kultúra jidiš uvítala súčasné námety a formy, ktoré sa predtým považovali za tabu (napr. rod a sexualita), pričom si zachovala dlhodobú oddanosť historickej sekulárnej kultúry jidiš voči rovnosti a spoločenskej spravodlivosti. Táto bezhraničnosť otvorila priestor pre *queer jidišstvo*, afroamerické jidiš dielo Anthonyho Russela a vydanie *Čakanie na Godota* v jidiš, ako aj mnohé ďalšie. Nová kultúra jidiš sa vyvinula z kmeňovej kultúry úzko uzavretej východoeurópskej židovskej komunity a jej potomkov do *otvorenej kultúry*, ktorá víta tvorcov z rôznych prostredí a životných ciest, pracujúcich s rôznorodými námetmi a formami.

SÚČASNÉ UMENIE JIDIŠ?

Kým umelecké formy, ktoré priamo využívajú jazyk – literatúra, hudba a divadlo – sa prirodzene stali primárnymi formami novej kultúry jidiš, vznik súčasného (vizuálneho) umenia jidiš nás ešte len čaká. V čom by však vlastne súčasné (vizuálne) Arndt Beck, *Berliner Grandfather*, 2019, foto: archív autora.

Shterna Goldbloom, *Lily* (z projektu *Feygele*), 2018, foto: archív autorky.

umenie jidiš spočívalo? Je to súčasné vizuálne umenie, ktoré využíva v nejakej forme jazyk jidiš – text, písmo, reč – to znamená, napríklad, video alebo zvukovú inštaláciu, prípadne performance? Do akej miery a v akej forme musí byť jazyk jidiš prítomný v umeleckom diele, aby sa dalo považovať za príklad súčasného umenia jidiš? Mali by sme „súčasnú umenie jidiš“ definovať voľnejšími pojmami?

Navrhujem, aby sme za „súčasnú (vizuálne) umenie jidiš“ považovali akékoľvek dielo súčasného umenia – súčasnú maľbu, dielo na papieri, inštaláciu, fotografiu, video, zvuk, performance, nové médiá, sociálnu prax atď. – ktoré vedome vytvára umelec ako projekt novej kultúry jidiš. Toto umenie môže priamo využívať jazyk jidiš, formy, predmety, témy z jidiš/východoeurópskej židovskej kultúry, alebo s nimi môže byť v menej priamočiarom vzťahu. Diela súčasného umenia jidiš majú zámernú a poznateľnú spojitosť s jazykmi a kultúrou východoeurópskych židovských komunít, v dialógu s jazykmi a kultúrami ich susedov a širokého sveta.

Spoločná výstava súčasných berlínskych umelcov Arndta Becka a Elly Ponizovsky-Bergelson pod názvom *Di farbloyte feder/Berliner zeydes*, ktorá sa konala minulé leto v galérii ZeitZone v Berlíne, je príkladom takejto súčasnej umeleckej praxe jidiš.

Elly Ponizovsky-Bergelson, ktorá sa narodila v Moskve a vyrastala v Izraeli, pracuje s hybridnou kaligrafiou a zaujíma sa o „to, čo sa deje so slovami a vetami, keď zmeníte jazyk alebo abecedu“. V jej kaligrafickom diele nazvanom *Among Refugees Generation Y* (*Medzi utečencami generácie Y*) sa na stene v berlínskej štvrti Neukölln prelínajú jazyk jidiš s arabčinou a nemčinou.

Dielo Ponizovsky-Bergelson v rámci projektu Di farbloyte feder/Berliner zeydes vychádza z básne v jidiš *A papirene brik (Môj papierový most)* od Kadyi Molodowskej (1894-1975), stenej malbe na kuse múru prezentuje Ponizovsky-Bergelson text od Molodowskej v archaickom hebrejskom písme v živých základných farbách, čo je radikálnym gestom vzhľadom k štandardnému monochromatizmu umenia so židovdeštrukciou a miznutím aškenázskej civilizácie v Európe. Vlastnými slovami Ponizovsky-Bergelson: „Ak sa snažíme oživiť jidiš pre súčasnosť aj budúcnosť, je lepšie urobiť to vo smutného a tragického čiernobelego obraze.“ Malba/nápis poetického Molodowskej textu, ktorá nebola nábožensky založená, s použitím archaického hebrejského písma, ktoré evokuje úsvit judaizmu, môže byť výpoveďou o východoeuropskej židovskej traume 20. storočia, ktorá náhle obnovuje jidiš životom.

Dielo Arndta Becka, ktorý sa narodil v Berlíne v roku 1973, v rámci výstavy Di farbloyte feder/Berliner zeydes kombinuje obrazy z dokumentárnej fotografie židovského života začiatku 20. storočia s textom v jidiš, všetko znázornené v jasných živých alebo zvýraznených farbách. Podobne ako v prípade Ponizovsky-Bergelson použitia farby v Beckovom diele násilne protirečí predsudkom o pocite straty a prijatí odtieňov

Kanadská umelkyňa a vedkyňa Avia Moore je odborníčka na jidiš a zároveň tvorkyňa, producentka, bádatelka a tanečná inštruktorka. Jej práca spočíva v performance a jidiš tanci/pohybe, ale často spolupracuje aj na výskumných projektoch, filmoch a dokumentoch. Jej performatívne dielo založené na výskume a jeho zakorenenie v textoch jidiš sa dá ilustrovať na príklade prebiehajúceho projektu *Letter Angel (Anjel písmen)*, ktorý sa začal v roku 2006 na základe kresby od Sarah Horowitz a obrazu dievčaťa, ktoré kráča cez alephbeys (abeceda v jidiš) ako metafora výpravy do kultúry jidiš. Tento projekt pozostáva najmä z performatívneho skúmania, ktoré je niekedy zdokumentované vo fotografických a video projektoch. „Anjel písmen“ spočíva aj v skúmaní cez obraz, výrobu rekvizít, text a hudobnú stopu. Jeho súčasťou sú sólové práce Moore (od skúmania pohybu cez fotografiu až po remeslo) a skupinové práce (pohyb, hudba, písma, fotografia) a tak isto umelecké knihy. Podľa Moore je „Anjel písmen“ základom toho, ako si nesieme svoju „identitu vo vlastnom tele“ a „na vlastnej pokožke“.

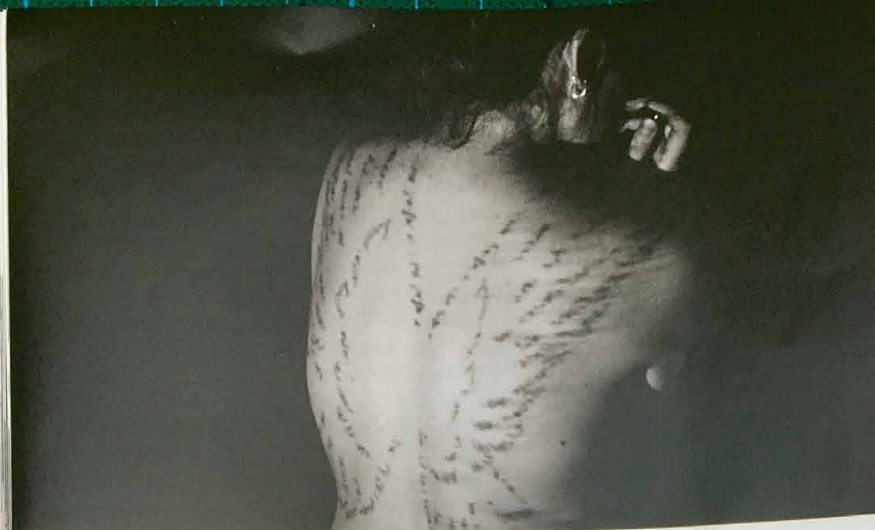
Umelkyňa so sídlom v Chicagu, Shterna Goldbloom, mapuje ťažkosti a zložitosti premostenia židovskej identity s identitou LGBTQIA. Jej práca sa zameriava na skúsenosti homosexuálnych Židov pochádzajúcich z tradičných ortodoxných komunit, ktorí si museli presadiť svoju sexuálnu orientáciu a rodovú identitu medzi princípmi a praktikami charedi judaizmu, prípadne v tom ešte stále pokračujú.

Jej projekt používa ako názov hanlivý výraz v jidiš pre slovo

Shterna Goldbloom, *Feygele* (inštalácia na Dorner Prize, RISD Múzeum) 2018, foto: archív autorky. Jej práca sa zameriava na skúsenosti homosexuálnych Židov pochádzajúcich z tradičných ortodoxných komunit, ktorí si museli presadiť svoju sexuálnu orientáciu a rodovú identitu medzi princípmi a praktikami charedi judaizmu, prípadne v tom ešte stále pokračujú. Jej projekt používa ako názov hanlivý výraz v jidiš pre slovo

gay – „Feygeles“, čo doslova znamená „vtáčik“. Podľa Goldbloom tento názov „vyjadruje homosexualitu týchto Židov, aj ich „úlet“ z komunit, pretože museli odísť, aby prijali a uvedomili si svoju sexuálnu a rodovú identitu a našli si nové komunity podľa svojho výberu“. *Feygeles* „sa snaží zviditeľniť to, čo bolo historicky skryté“, pretože homosexuálni Židia vždy boli a napriek tomu tradičné židovské komunity odmietajú pripustiť históriu alebo prítomnosť homosexuálnych Židov medzi sebou. Súčasné zvitky Tóry v inštalácii *Feygeles* sú ručne vyrobené a obsahujú fotografie a rozhovory s bývalými ortodoxnými a ortodoxnými homosexuálnymi Židmi, „ktorí mali problémy so sklbením histórie a rodinných tradícií so svojou sexualitou a rodom“. Každý zvitok je rozvinutý v rôznej miere, čo odzrkadľuje rôzne úrovne otvorenosti o identitách účastníkov.

Avia Moore, A malekh veynt, 2009, foto: archív autorky. Fotografie účastníkov, ktorí nie sú vo svojej LGBTQIA identite otvorení, sú zakryté a zavinuté v uzavretých zvitkoch Tóry. Niektoré portréty sú odhalené čiastočne, pričom iné sú hrdo vystavené.

MEDZI KMEŇOVÝM A BEZHraniČNÝM

Otázka súčasného umenia jidiš prináša aspekty hybridity, asimilácie, autenticity, esencializmu a kultúrnej aropriácie. Súčasnú umenie jidiš odráža všeobecnú otvorenosť novej kultúry jidiš, ktorá víta židovských aj nežidovských kultúrnych tvorcov a akýkoľvek subjekt a formu, ktorá konceptuálne, vizuálne či inak nadväzuje vzťah k jazyku a kultúre jidiš. Súčasnú umenie jidiš je spoločensky progresívne, prekračuje hranice a je zároveň *frum* aj sekulárne. Súčasnú umenie jidiš je kmeňové aj bezhraničné, tradičné aj syntetizované. Vo svete súčasného umenia jidiš existuje východoeurópska židovská identita spoločne s etnickými nešpecifickými humanistickými hodnotami.

Súčasnú umenie jidiš nepriviluje ani autenticitu rodených hovoriacich ani predstavivosť post-vernakulárnych jidišistov. Aj rodený hovoriaci jidiš aj post-vernakulárny jidišista sú kritickými aktérmi kreativity jidiš 21. storočia. Nikto si nemôže nárokovať na autoritu súčasného umenia jidiš. Je odomknuté a otvorené ďalšiemu rozvoju a rozširovaniu. Súčasnú umenie jidiš tvoria jeho autori podľa vlastného uváženia.

Súčasnú umenie jidiš prijíma diverzitu, prispieva k celosvetovej medzikultúrnej výmene a zachováva univerzalistické aspirácie 20. storočia. Súčasnú umenie jidiš „kradne“ priepustné a neustále sa meniace „hranice“ historickej aškenázskej civilizácie vo východnej Európe. Súčasnú umenie jidiš prijíma a zároveň odmieta nostalgiu za jidiš kultúrou minulosti a vo vzťahu k budúcnosti je zároveň opatrne aj nedočkavé. Súčasnú umenie jidiš stavia ľudskú bytosť do centra umenia.

SÚČASNOSŤ JIDIŠ

Formy súčasného umenia jidiš sú formami, ktoré re-

prezentujú život dnešnej kultúry jidiš. Majú rôzny stupeň religiozity, asimilácie, prepojenia na „starý domov“ a politickej angažovanosti.

Súčasnú umenie jidiš nie je o oživovaní či resuscitovaní kultúry minulosti, ale o pokračovaní a pretváraní kultúry jidiš v predtým nevidaných formách za nových podmienok.

Súčasnú umenie jidiš zároveň vystupuje proti tomu, aby sa kultúra jidiš tlačila do súčasnosti prostredníctvom násilnej modernizácie „šokovou terapiou“. Kultúra jidiš je živou kultúrou, ktorá sa nemusí „upgradovať“ podľa imperialistických „noriem“ súčasných hegemonických kultúr. Neexistuje žiadna potreba prekladať formy a témy hegemonických kultúr do jidiš alebo hľadať k nim v jidiš ekvivalenty. Súčasnú umenie jidiš musí dostať mož-

nosť rozvíjať sa podľa svojej vnútornej logiky, aby dosiahlo jedinečnú multidimenzionálnu súčasnosť jidiš.

Nepotrebujeme „abstraktný expresionizmus jidiš“ ani „vzťahovú estetiku jidiš“. Potrebujeme jednoducho len formy súčasného umenia jidiš.

Formy súčasného umenia jidiš tu už máme a zároveň sa ešte vyvíjajú. Hoci súčasné umenie jidiš odmieta diktát kultúrneho imperializmu, zároveň je lokálne aj globálne otvorené všetkému progresívnemu.

Súčasnú umenie jidiš sa snaží o rovnováhu medzi partikularizmom a univerzalizmom.

Súčasnú umenie jidiš je sťahovavé, diasporické a globálne. Súčasnú umenie jidiš je reprezentatívne, modernistické, monumentálne, efemérne, participatívne, performatívne a tak ďalej.

Farby súčasného umenia jidiš sú výrazné, jeho formy rafinované a línie rozostrené.

Yevgeniy Fiks je umelec, žije v New Yorku.

Ella Ponzovsky Bergelson, A papirene brik / Mój papierový most, 2019, foto: Arndt Beck.

T

32